

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

О.Д. ГОРДЕЙ,
к.е.н., доцент, докторант, Національний університет ДПС України

Значення диференціації доходів громадян у системі фінансового забезпечення рівня життя населення

У статті розглянуто основні показники, які характеризують причини нерівності доходів громадян. Визначено особливості диференціації доходів громадян та основні показники, за допомогою яких цей рівень оцінюється. Встановлено законодавчі передумови ефективного фінансового забезпечення рівня життя населення з метою його підвищення.

В статье рассмотрены основные показатели, характеризующие причины неравенства доходов граждан. Определены особенности дифференциации доходов граждан и основные показатели, с помощью которых этот уровень оценивается. Установлены законодательные предпосылки эффективного финансового обеспечения уровня жизни населения с целью его повышения.

This paper describes key performance indicators, which characterize the causes of the inequality of incomes. Defined features differentiating incomes and key performance indicators by which this level was evaluated. Set the legislative preconditions for effective financial support life of the population with the aim of improving it.

Постановка проблеми. Нерівність в доступі до матеріальних і нематеріальних благ є основою оформленої системи відмінностей у суспільному становищі, умовах життя і способах існування людей. Відповідно вона розглядається як одна з основних базових і постійних причин поділу суспільства на страти, виділення груп багатих і бідних, тобто людей з високим і низьким рівнем життя.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питанням нерівності громадян присвячено багато робіт економістів-класи-

ків, зокрема Ж.–Ж. Руссо був засновником поділу суспільства на класи, К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю виділили основні причини нерівності громадян, В. Парето визначив індекс нерівномірності розподілу доходів, К. Джині розробив алгебраїчну інтерпретацію кривої М.О. Лоренца – геометрично зобразив нерівність доходів. Серед вітчизняних вчених, які досліджували питання диференціації доходів громадян, необхідно виділити Е.М. Лібанову, В.О. Мандибуру, Л.М. Черенко та інших.

Метою статті є розгляд причин нерівномірності розподілу доходів громадян і основних можливостей збільшення дохідної частини найменш захищених верств суспільства.

Виклад основного матеріалу. Учені по-різному пояснюють виникнення соціальної нерівності. Вона має природну (біологічні, фізіологічні, психічні особливості людей) і соціальну (породжено соціальними чинниками – розподіл праці, устрій життя тощо) природу. Абсолютна рівність між людьми в їх соціальних відносинах принципово неможлива, це наукова абстракція. Суспільство структуроване у відповідності до об'єктивного розвитку соціальних груп та держави, який поділив людей за статтю і віком [1, с. 560–567]. Подальша структуризація закладена в системі людської діяльності і суспільних відносин. Економічна стратифікація є незмінною характеристикою будь-якого суспільства. Сучасні вчені виділяють такі основні причини нерівності доходів [2, гл. 37]:

1. Нерівність доходів виникає, перш за все, виходячи з наявності приватної власності. Відмінності в рівні багатства (будь це придбані родовища природних ресурсів, успадкована власність,

виробничі нововведення, інші накопичення капіталу) є головним фактором економічної нерівності. Тобто нерівність у володінні власністю є вихідною ознакою збільшення нерівності доходів.

2. Соціальні чинники – розподіл праці, устрій життя, рівень освіти, соціальне походження і положення кардинально впливають на рівень доходів, і отже рівень життя. Так, знання, високий рівень освіти за допомогою оплати праці обумовлюють соціальну мобільність і призводять до істотних змін у ступені економічної нерівності.

У цих умовах власне соціальними стандартами соціальної держави можуть стати лише раціональні, середні стандарти. Вони є показниками рівня розвитку соціальних функцій і служать гарантіями прийнятної якості життя. Відповідно у другу групу можна віднести «раціональні» або усереднені стандарти, що є індикаторами рівня життя населення. До цієї групи стандартів, зокрема, відносимо:

- середню заробітну плату;
- середній розмір пенсії;
- середньодушовий дохід;
- середню забезпеченість житлом.

Усереднені показники є більш інформативними, оскільки характеризують середній рівень того чи іншого показника, зваженого на кількість осіб, що включаються у формулу, за яку вони розраховуються. Розглянувши динаміку зміни середньомісячної заробітної плати (рис. 1) необхідно відмітити особливості її коливання від стрімкого підвищення у грудні 2009 року, оскільки відбувався процес стрімкого освоєння невикористаних бюджетних

коштів у кінці року до зменшення значень у I кварталі 2010 року, період недостатнього виконання державного бюджету.

Виходячи з рис. 1 видно, що з 01.11.2009 р. на законодавчому рівні прийнято рівень мінімальної заробітної плати дещо вище ніж прожитковий мінімум. До цього часу прожитковий мінімум, який розраховується виходячи зі споживчого кошику і не відповідає сучасному стану розвитку людства, все рівно переважав над мінімальними соціальними стандартами, що порушувало основні статті Конституції України в розрізі соціальної сфери. Як правило, стандарти другої групи на відміну від нормативів першої групи не є нормами, а виступають саме як індикатори забезпечення рівня життя населення. Відмінності між стандартами першої і другої груп полягають в їх різному призначенні.

Наступний усереднений показник середній розмір пенсій (рис. 2) буде, на нашу думку, найбільш інформативним, якщо його порівнювати із середнім розміром заробітної плати. З рис. 2 видно щорічне збільшення середнього розміру пенсійних виплат, однак вони досі залишаються меншими майже в двічі ніж середня заробітна плата громадян України. Відповідно, рівень життя населення пенсійного віку є на порядок нижчим ніж працюючого. Це необхідно враховувати під час запровадження пенсійної реформи з метою більшого фінансового забезпечення громадян, що досягли пенсійного віку.

Отже, діяльність соціальної держави направлена на забезпечення і розвиток саме середніх показників, що характеризують життя абсолютної більшості населення, саме вони є метою її соціальної політики. Додатковим показником рівня життя насе-

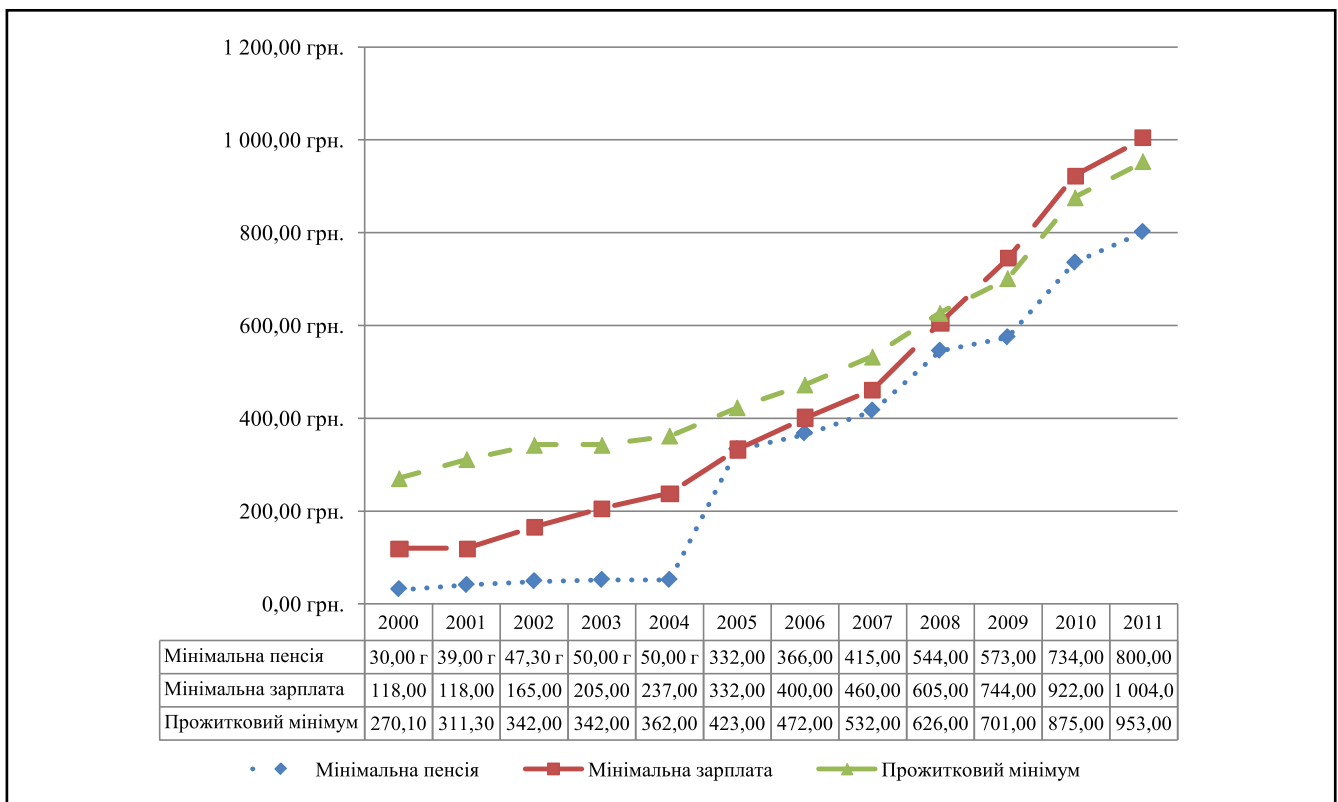

Рисунок 1. Динаміка зміни середньомісячної та мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму у період з 2000 по 2011 рік на кінець року*

* Розраховано автором на основі даних Державного комітету статистики України – www.rada.gov.ua

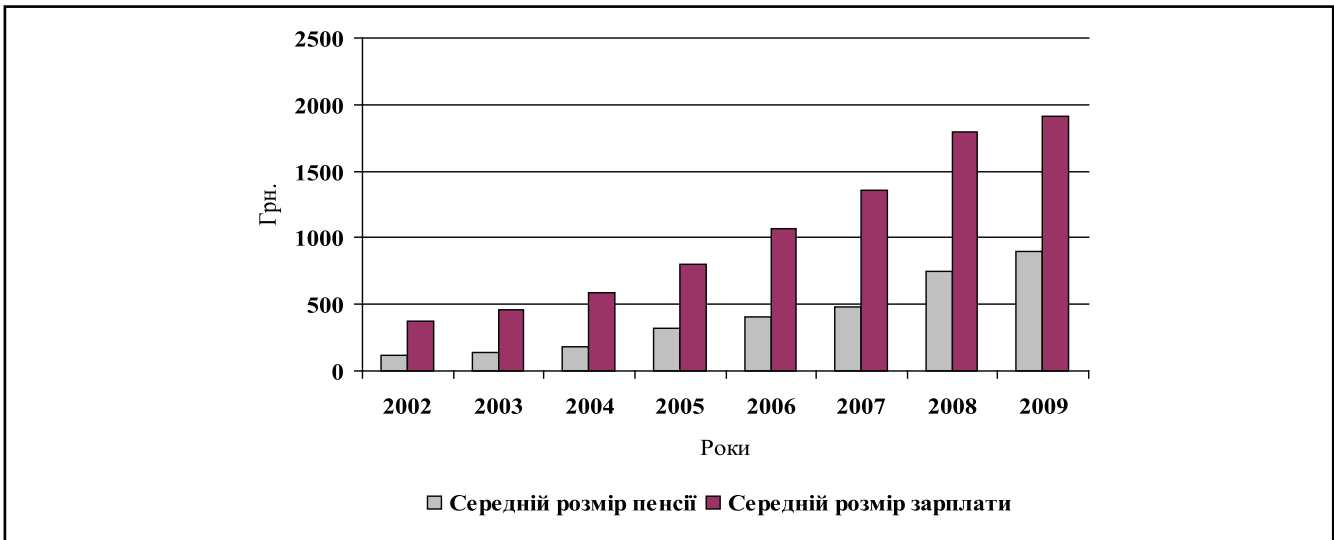

Рисунок 2. Динаміка зміни середнього розміру пенсій та середньої заробітної плати за період з 2002 по 2009 рік*

* Розраховано автором на основі даних Державного комітету статистики України.

лення є наявність та якість житла. Наприклад, у піраміді Маслоу ця потреба вноситься до числа первинних. В Україні спостерігається негативна тенденція щодо забезпеченості житлом, оскільки потреби у житлі поки що перевищують існуючу пропозицію, що штучно збільшує ринкову вартість житла (рис. 3).

Свідомством того, що середні стандарти життя, зокрема середньодушовий дохід, є основою політики соціальної держави. Про це свідчить досвід останнього десятиліття більшості розвинених країн, які після відмови від моделі суспільства загального добробуту намагаються переорієнтувати соціальну політику гарантуючи оптимальні соціальні стандарти до стандартів прийнятого рівня життя населення. В Україні поки що перехід до оптимізації структури фінансового забезпечення потреб населення не застосовується, що призводить до надання необґрунтованих соціальних гарантій державою та, як наслідок, низького рівня життя.

Одним із показників, що характеризує рівень життя населення, є тривалість життя, оскільки він залежить від кількісних та якісних

показників забезпечення, а саме: частка НД на одну особу, рівень споживання, рівень грошових доходів, фінансова впевненість у майбутньому, якість та структура споживання, освіти, медичного обслуговування. В Україні середня тривалість життя сьогодні становить 68,27 року, зокрема чоловіків – 62,51 року, жінок – 74,28 року. Відповідно перевищення майже на 12 років середньої тривалості життя жінок зумовив вибір збільшення їх пенсійного віку до 60 років та досягнення гендерної рівності під час виходу на пенсію.

При умові дотримання концепції загального добробуту держава, як правило, виходила з положення про можливість суспільства утримувати та клопотати про найменш забезпечені верстви населення, які входять до категорії соціально незахищених верств населення. Однак система фінансового забезпечення рівня життя населення, орієнтована на кон'юнктурні ризики, відповідно не здатна брати на себе тривалі зобов'язання соціального характеру. Тим більше, якщо йдеться про значну частину суспільства в «бідній» державі, якою зараз є Україна.

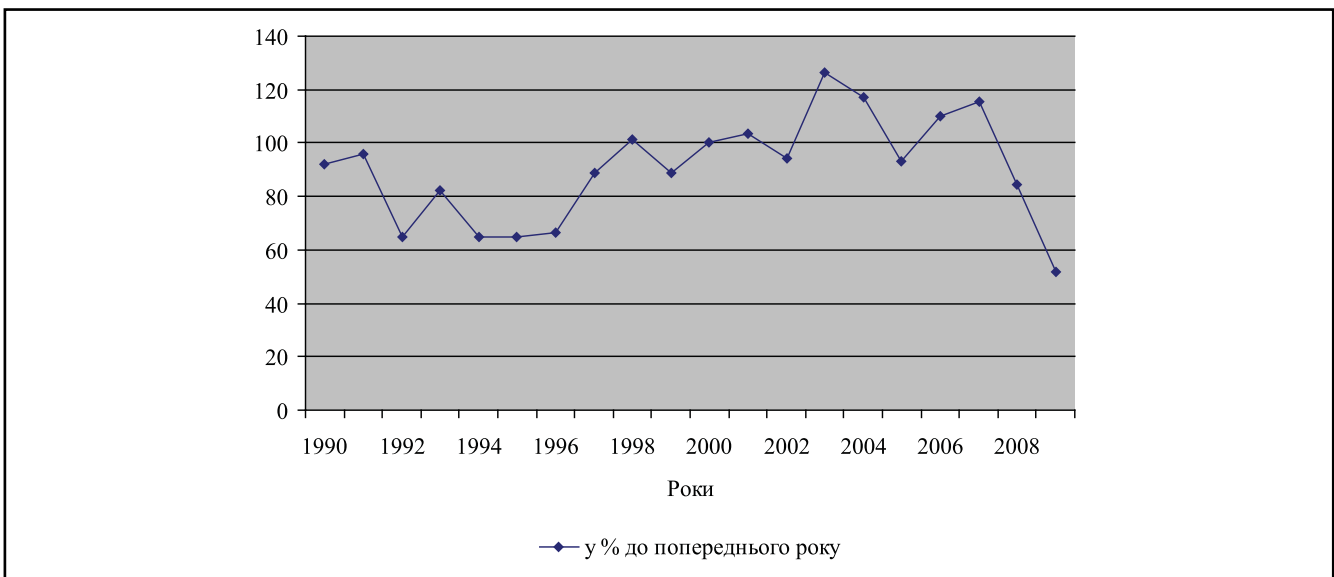

Рисунок 3. Динаміка зміни обсягів будівництва за період 1990–2009 років

Енергетична залежність також впливає на фінансове забезпечення рівня життя населення, а саме однією з причин економічних негараздів в Україні кінця 2008 та 2009 років стало підвищення цін на енергоресурси. На протипагу нашій країні, наприклад в Росії, відбувався сповільнений спад за умов енергетичної незалежності.

Стосовно держав, неспроможних забезпечити загальноприйнятний для суспільства рівень життя за рахунок державної фінансової підтримки, відбулася зміна їх соціальної політики у сторону відмови від мінімальних соціальних стандартів і заміни їх нормами, які б стимулювали індивідуальну активність та відповідаль-

ність з виключенням основних положень утримання. Тобто мінімальні соціальні стандарти починають відігравати роль технічних індикаторів, а нормативами стають прийнятні стандарти життя, що забезпечуються активною діяльністю індивіда.

Фактичне перебування за межею бідності значної частини населення свідчить не лише про економічний занепад, а й про те, що механізми перерозподілу суспільного багатства в країні неефективні. Про це свідчать дані про квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення (табл. 1).

Більш точний вимір ступеня нерівномірності розподілу доходів полягає у побудові кривої розподілу доходів, так звана крива

Таблиця 1. Диференціація життєвого рівня населення¹

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:										
млн. осіб	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1	9,5
у відсотках до загальної чисельності населення	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1	21,4
у відсотках до попереднього року	...	101,5	100,0	88,4	86,1	83,5	91,3	57,1	61,2	117,5
Довідково: розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	270,1 ²	311,3	342,0	342,0	362,23 ³	423,0	472,0 ⁴	532,0 ⁵	626,0 ⁶	701,0 ⁷
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,3	2,5	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,0	2,1	2,1
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,4	4,6	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	3,6	3,8	3,7

¹ У 1999–2006 роках як критерій диференціації застосовувався показник «середньодушові сукупні витрати».

² У IV кварталі 2000 року.

³ У IV кварталі 2004 року.

⁴ У IV кварталі 2006 року.

⁵ У IV кварталі 2007 року.

⁶ У IV кварталі 2008 року.

⁷ У IV кварталі 2009 року.

* Дані Державного комітету статистики України.

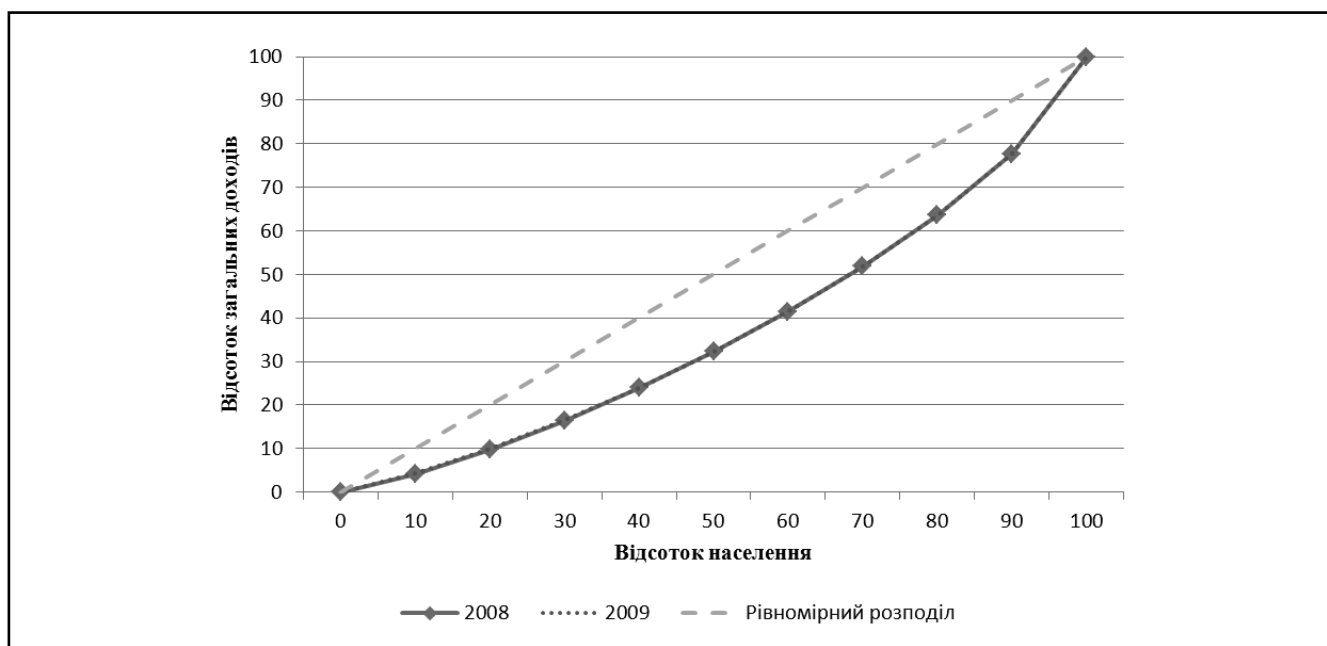

Рисунок 4. Нерівність розподілу загальних доходів за децильними групами населення в Україні за 2008–2009 роки.*

* Побудовано автором на основі даних Державного комітету статистики України.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Лоренца. Побудуємо дану криву для України (рис. 4), і у відповідності до її вигляду можна зробити певні узагальнюючі дані щодо рівня життя населення.

На графіку на вертикальній вісі показаний відсоток доходу, яким володіє вказана частка населення, що відображено на горизонтальній вісі. Наприклад, з графіку кривої видно, що в Україні 40% населення отримують 65% загального доходу, решта 60% отримують 35% сукупних доходів. Якби у всього населення доходи були рівними, крива Лоренца прийняла б положення абсолютної рівності та перетворилася на пряму. Чим більше крива відхиляється від цієї прямої, тим більш нерівномірно розподілені доходи. Цікавим є той факт, що у 2008 та у 2009 роках пропорції розподілу не змінилися. Також у якості узагальнюючого показника ступеня нерівності населення використовують індекс концентрації доходів населення – коефіцієнт Джіні. Коефіцієнт Джіні допомагає вимірювати ступінь нерівності доходів громадян і розраховується за допомогою формули [3, с. 33]:

$$G = \frac{2}{\mu \times n^2} \sum_{i=1}^n \left(r_i - \frac{n+1}{2} \right) \times c_i, \quad (1)$$

де μ – загальні середні витрати в сукупності; n – кількість спостережень; r_i – i -тий ранг домогосподарства на шкалі середньодушового споживання (тобто для домогосподарства з найнижчим рівнем споживання $r_i = 1$, тоді як для домогосподарства з найвищим $r_i = n$); c_i – середньодушові доходи (витрати) домогосподарств.

Виходячи з рівності 1 можна спостерігати залежність: чим менша диференціація населення за доходами, тим вищі темпи зростання середнього класу, відповідно тим більший рівень життя населення. Таким чином, становлення середнього класу це невід'ємний атрибут соціального прогресу. Тобто середній клас є основним платником податків, від економічного стану якого залежить інвестиційна активність населення, стан наповненості державного бюджету, повнота реалізації державних соціальних програм тощо. Представники середнього класу зацікавлені в стабільності свого фінансового стану оскільки його основні функції: заощаджувати та інвестувати в національну економіку, а також виступати фінансовим стабілізатором.

Відповідно усім елементам системи фінансового забезпечення рівня життя населення притаманні й соціальні функції, а саме: дотримання прав і свобод усього населення, які визнані та закріплені конституційно в Україні; забезпечення необхідних передумов для відтворення матеріально забезпечених, освічених, здорових поколінь; фінансове забезпечення потреб найменш захищених верств населення (дітей, пенсіонерів, інвалідів та бідних або злиднених); використання на усі названі цілі частини фінансових ресурсів як держави, так і суб'єктів господарювання різних форм власності.

Соціальні зобов'язання держави необхідно визначати як конституційно або законодавчо зафіксовану сукупність соціальних благ, які держава зобов'язується зробити досяжними для своїх громадян, гарантуючи їх безкоштовність для чітко визначених категорій громадян. Зазначимо, що в залежності

від економічного розвитку країни мета соціальної допомоги хоча і схожа, однак існують досить суттєві відмінності в тих чи інших соціальних обов'язках.

В Україні ознака соціальності передбачена у статтях 1, 3, 13, 17, 24, 36, 44, 46, 47, 49 [4], що можна звести до важливих соціальних гарантій, які передбачені основним законом України, а саме «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (ст. 1); «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3); «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки» (ст. 13); «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» (ст. 17); «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ст. 24); «Громадяни України мають право на свободу об'єднання ... для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...» (ст. 36); «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів» (ст. 44); «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом...» (ст. 46); «...Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону» (ст. 47); «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. ...Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм» (ст. 49).

На думку американського економіста Самуеля Боулза (народ. 1939), який входить до списку «ста великих економістів після Кейнса» за версією американського й англійського економіста голландського походження, відомого історика економічної думки Марка Блауга (народ. 1927), досягнення високого рівня життя населення тісно пов'язані із системою освіти. Основна функція держави, на його думку, має полягати у соціальному захисті громадян, яке не можливе без розвиненої системи освіти [5].

Ці положення залишається обов'язковим і при міжнародній оцінці рівня людського розвитку, показника, наближеного до узагальненого поняття рівня життя населення. Відповідно й обчислюючи рівень життя населення необхідно враховувати освіченість громадян і, зокрема, основну функцію держави у даній сфері – розвиток системи освіти, з метою забезпечення її міжнародної універсальності. В Україні спостерігається процес пе-

реведення освіти з кількісно високих показників (наприклад: кількість випускників шкіл, вищих навчальних закладів) до якісно нових (кількість працевлаштованих студентів, можливість працювати за кордоном за вітчизняними дипломами тощо).

Виходячи з проведеного аналітичного дослідження стаття 48 Конституції та ряд інших не виконуються, що говорить про передчасне декларування забезпечення базових передумов досягнення високого рівня життя населення. Основна увага сьогодні приділяється дотриманню мінімальних соціальних державних гарантій, що є недостатньою умовою не тільки економічного розвитку, а й ефективного функціонування системи фінансового забезпечення рівня життя населення. Зрозуміло, що розвиток суспільства не можливий поки не будуть задоволені мінімальні потреби в одязі, житлі, харчуванні, мінімальні культурні та соціальні, потреби в процесі відтворення трудових ресурсів.

Тобто основні соціальні передумови розвитку передбачені, однак фінансове забезпечення вказаного не дозволяє підвищувати рівень життя населення. Низький рівень життя зумовлюється і тим, що тільки у двох статтях (46 та 48) Конституції України згадується рівень життя населення [4]: «...Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (ст. 46); «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48).

Висновки

Отже, принципи глобального розподілу багатства країни є компетенцією її економічного устрою, а не соціальної політики. У нинішніх умовах необґрунтованою є спроба досягти прийнятнього рівня життя всього населення, не змінюючи принципи доступу різних соціальних груп до джерел благ. Рівень життя населення є інтегральним показником рівня соціального розвитку держави. Його динаміка відображає не лише вектор соціального розвитку держави й ефективність фінансово-економічної політики, але і якісні характеристики поточного соціально-економічного положення у системі фінансового забезпечення рівня життя населення з метою зменшення диференціації доходів громадян, зокрема їх збільшення у низько дохідних групах.

Література

1. Руссо Ж.Ж. О причинах неравенства // Антология мировой философии. В 4 т. – М., 1970 – Т. 2. – С. 560–567.
2. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. В 2 т. – М., 1992. – Т. 2. Гл. 37.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.: іл. – Бібліогр.: с. 417–426.
4. Конституція України, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР (нова редакція) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Джерело доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96
5. Блауг М. 100 великих економістів после Кейнса / Пер. с англ. Блауг М. – М.: Экономическая школа. – 2008. – 384 с.

Н.В. УШЕНКО,
д.е.н., професор, Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Теоретичні концепції категорії «людський капітал»

У статті висвітлено підходи до трактування категорії «людський капітал» у контексті його економічної природи.

Ключові слова: капітал, людський капітал, робоча сила, людський потенціал, вартість, освіта, інвестування, економічне зростання.

В статье раскрыты подходы к трактовке категории «человеческий капитал» в контексте его экономической природы.

Ключевые слова: капитал, человеческий капитал, рабочая сила, человеческий потенциал, стоимость, образование, инвестирование, экономический рост.

The article deals with the methods of «human capital» interpretation category in the context of its economical nature.

Keywords: capital, human capital, labor, human potential, cost, education, investment, economic growth.

Постановка проблеми. Розвиток людини, по своїй суті, визначає те, що дає змогу людям вести життя, на яке вони заслу-

говують і яке дає їм можливість реалізувати свій потенціал як людської істоти. Надаючи важливість розв'язання цієї проблеми, світова громадськість в особі ООН у 2000 році визначила у Декларації Тисячоліття ключові цілі та завдання людського розвитку до 2015 року, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). ЦРТ – це глобальні цілі розвитку, що були вироблені та погоджені в результаті проведення міжнародних конференцій та світових самітів протягом 90-х років. Орієнтири розвитку країн на перспективу узагальнені та кількісно вимірювані. Всього 8 цілей, 18 завдань та більше 40 показників. ЦРТ для України є довгостроковим програмним документом, який містить основні індикатори людського розвитку та сталого розвитку до 2015 року, узгоджені з прогностичними макроекономічними показниками [18, с. 2].

Виходячи з характерних особливостей світових тенденцій сучасного економічного розвитку, і насамперед тенденцій світової глобалізації, Україна як молода демократична держава задіяна в цих змінах, формує нову продуктивну економіку, яка базу-